

Halina Nowakowska¹, Hanna Grabowska²

¹Pracownia Pedagogiki i Dydaktyki Medycznej, Katedra Pielęgniarstwa, Wydział Nauk o Zdrowiu, Gdański Uniwersytet Medyczny

²Pracownia Umiejętności Pielęgniarskich, Katedra Pielęgniarstwa, Wydział Nauk o Zdrowiu, Gdański Uniwersytet Medyczny

Kształcenie podyplomowe pielęgniarek i położnych na terenie województwa pomorskiego w latach 1980–2000

The postgraduate education of nurses and midwives in the area of the Pomeranian Voivodeship between 1980–2000

STRESZCZENIE

Doświadczenie ciągłych przemian ekonomicznych, społecznych oraz kulturowych, które przyniósł XXI wiek, jest wynikiem dynamicznego rozwoju cywilizacyjnego, postępów w rozwoju nauki oraz techniki, a także globalizacji. Obecnie w pracy zawodowej niezbędne są przede wszystkim umiejętności sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami, oprogramowaniem komputerowym oraz dostosowywanie się do współczesnych trendów w organizacji pracy. Sytuacja ta powoduje szybką dezaktualizację wykształcenia oraz nabytych kompetencji zawodowych. Strategią zapobiegawczą jest niewątpliwie kształcenie ustawiczne.

Kompetencje zawodowe pielęgniarek i położnych, uzyskane w trakcie studiów licencjackich oraz magisterskich uprawniają do wykonywania zawodu, należy jednak szczególnie zaakcentować konieczność ich ustawicznego weryfikowania oraz pogłębiania wynikającą z faktu dynamicznego rozwoju medycyny.

Proces kształcenia ustawicznego w profesji pielęgniarki i położnej reguluje ustawa o tych zawodach zawierająca zapis, że pielęgniarka, położna ma obowiązek stałego aktualizowania swojej wiedzy i umiejętności zawodowych, posiada także prawo do doskonalenia zawodowego w różnych rodzajach kształcenia podyplomowego.

Celem pracy było zaprezentowanie historycznych faktów z działalności w zakresie kształcenia podyplomowego pielęgniarek i położnych Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych w Gdańsku, będącego filią Ośrodka warszawskiego, w latach 1980–2000. Zgromadzone dla potrzeb niniejszej publikacji dane pochodzą z archiwum Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku.

Problemy Pielęgniarstwa 2013; 21 (4): 528–533

Słowa kluczowe: kształcenie ustawiczne; pielęgniarki; położne; historia pielęgniarstwa

ABSTRACT

The experience of constant economic, social and cultural changes, which has been brought on us along with the beginning of the 21st century, is the result of a dynamic civilized, scientific and technical progress, as well as globalization. Nowadays, in one's professional life, it is crucial to use modern technologies, computer software and to cope with modern trends as far as organizing one's workplace is concerned. Such situation causes swift outdated of any acquired professional competence. Constant education seems to be a good way of preventing it from happening.

The nurses' and midwives' professional competence, gained during their higher education process, allow them to do their work, however it ought to be specifically pointed out that they need to constantly verify and deepen their education due to the dynamic development of medicine.

The process of constant studying and education in the reality of a nurse's or midwife's professional life is regulated by the act of law pointing out that a nurse or a midwife is obligated to constantly update their knowledge and professional skills, they are also entitled to improve their professional skills by participating in different kinds of postgraduate courses.

Adres do korespondencji: dr n. med. Halina Nowakowska, Pracownia Pedagogiki i Dydaktyki Medycznej, Katedra Pielęgniarstwa, Wydział Nauk o Zdrowiu, Gdański Uniwersytet Medyczny, ul. Dębinki 7, 80–210 Gdańsk, tel./faks: 58 349 19 80, e-mail: h.zwierz@gumed.edu.pl

The purpose of the dissertation is to present historical facts concerning postgraduate education of nurses and midwives from Gdańsk Center of Medical Personnel Development, which was a branch of a Warsaw Center between years 1980–2000. Data gathered for the purpose of this publication was taken from Pomeranian Voivodeship Office in Gdańsk.

Nursing Topics 2013; 21 (4): 528–533

Key words: constant education; nurses; midwives; the history of nursing

Wstęp

Dwudziesty pierwszy wiek przyniósł doświadczenia ciągłych przemian ekonomicznych, społecznych oraz kulturowych. Proces ten jest wynikiem dynamicznego rozwoju cywilizacyjnego, postępów w rozwoju nauki oraz techniki, a także globalizacji, obejmującej niemal wszystkie sfery życia. Jednym z efektów tego procesu jest wzrost wymagań na aktualnych stanowiskach pracy, a także zmiana treści pracy. Obecnie niezbędne są przede wszystkim umiejętności sprawnego posługiwania się nowoczesnymi technologiami, oprogramowaniem komputerowym oraz dostosowywanie się do współczesnych trendów w organizacji pracy. Sytuacja ta powoduje szybką dezaktualizację wykształcenia oraz nabytych kompetencji zawodowych. Strategią zapobiegawczą jest niewątpliwie kształcenie ustawiczne. Nie jest to jednak współczesna idea, jej prekursorami byli już starożytni filozofowie, Sokrates czy Seneka, który nauczał „Tamdiu discendum est, quamdiu vivas” (należy uczyć się tak długo jak długo żyjesz) [1].

W piśmiennictwie można odnaleźć różne podejścia w definiowaniu pojęcia kształcenie ustawiczne. Wincenty Okoń w „Słowniku Pedagogicznym” proponuje następującą definicję: „proces ciągłego doskonalenia kwalifikacji ogólnych i zawodowych, zasada współczesnego systemu oświaty, zgodnie z którą kształcenie trwa przez całe życie człowieka” [2].

Krzysztof Symela zaś uznaje, że jest to „proces ciągłego doskonalenia zasobu wykształcenia i kwalifikacji oraz ciągłej adaptacji intelektualnej, psychicznej i profesjonalnej do przyspieszonego rytmu zmienności, który jest znamiem współczesnej cywilizacji” [3].

Interesujące, holistyczne podejście do definiowania omawianego zagadnienia zawiera Encyklopedia Pedagogiczna XXI w., odnajdujemy tutaj następującą definicję: „edukacja ustawiczna/permanentna to współczesny model edukacji polegający na ciągłym odnawianiu i podnoszeniu wiedzy i kwalifikacji ogólnych i zawodowych, trwający w ciągu całego życia jednostki; potrzeba edukacji permanentnej rodzi się w warunkach współczesnej, ciągle zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej, do której jednostka musi się adoptować i którą musi rozumieć” [4].

Należy zwrócić uwagę na znaczące korzyści wynikające z realizacji kształcenia ustawicznego. Znaczący przedmiot upatrują w tym zjawisku trojakich zys-

sków: gospodarczych (np. większa produktywność pracy i konkurencyjność gospodarki czy też przeciwdziałanie bezrobociu), organizacyjnych (tj. wyższa efektywność w zakresie realizacji przydzielonych zadań, lepsza komunikacja wewnątrz organizacji) oraz indywidualnych (tj. poczucie spełnienia i samorealizacji, zwiększenie poczucia własnej wartości i pewności siebie) [5].

Kompetencje zawodowe pielęgniarzek i położnych uzyskane w trakcie studiów licencjackich oraz magisterskich uprawniają do wykonywania zawodu, należy jednak szczególnie zaakcentować konieczność ich ustawicznego weryfikowania oraz pogłębiania wynikającą z faktu dynamicznego rozwoju medycyny. Postęp w leczeniu oraz opiece nad pacjentami wyraża się między innymi wdrażaniem nowych sposobów leczenia z zastosowaniem specjalistycznej aparatury, a także nowych procedur dotyczących pielęgnacji podopiecznych. Sytuacja ta obliuguje pielęgniarki i położne do podnoszenia kwalifikacji zawodowych, weryfikowania pozyskanych wcześniej oraz nabywania nowych kompetencji zawodowych, zgodnych z aktualnym stanem wiedzy medycznej, a także wymogami pracodawców.

Proces kształcenia ustawicznego w profesji pielęgniarki i położnej reguluje ustawa o tych zawodach, zawierająca zapis, że pielęgniarka, położna mają obowiązek stałego aktualizowania swojej wiedzy i umiejętności zawodowych, posiadają także prawo do doskonalenia zawodowego w różnych rodzajach kształcenia podyplomowego. Niniejsza ustawa określa rodzaje takiego kształcenia, są to: specjalizacje, kursy kwalifikacyjne, kursy specjalistyczne oraz dokształcające [6].

Kształcenie podyplomowe pielęgniarzek i położnych – rys historyczny

Prekursorką oraz wielką orędowniczką rozwoju kształcenia podyplomowego, a w szczególności specjalizacji pielęgniarstkich, była Rachela Hutner. Z jej inicjatywy w 1960 roku powołano Ośrodek Doskonalenia Średnich Kadr Medycznych w Warszawie, który został przekształcony w 1962 roku w Centralny Ośrodek Doskonalenia Średnich Kadr Medycznych. Rachela Hutner sprawowała w nim funkcję kierownika, aż do przejścia na emeryturę, czyli do 1973 roku [7].

Komórka ta stanowiła bazę dla działalności ośrodków terenowych. Wraz z doskonaleniem systemu

kształcenia podyplomowego, a także zmieniającym się zapotrzebowaniem środowiska, Ośrodek wielokrotnie zmieniał nazwę, między innymi na Centrum Metodyczne Doskonalenia Nauczycieli Średniego Szkolnictwa Medycznego, przekształcony w Centrum Edukacji Medycznej, a następnie w 2000 roku w Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej. Jednostka ta, zgodnie z przyjętą nazwą, realizowała także doskonalenie dydaktyczne nauczycieli kształcenia zawodowego. W 2002 roku utworzono Krajowy Ośrodek Wspierania Edukacji Zawodowej i Ustawicznej. Obecnie jest to centralna, publiczna placówka doskonalenia nauczycieli o ogólnopolskim zasięgu, której organem prowadzącym jest Minister Edukacji Narodowej [8].

Działalność Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych w Gdańsku

Szkolenia doskonalące i kursy kwalifikacyjne dla pielęgniarek na terenie województwa pomorskiego były prowadzone już w latach 1960–1970, ale okres najintensywniejszej działalności na polu kształcenia podyplomowego przypadł na lata 1980–2000.

Ośrodek Doskonalenia Kadr Medycznych w Gdańsku był wówczas filią Ośrodka Doskonalenia Średnich Kadr Medycznych w Warszawie. W latach 1960–1970 prowadzono w nim szkolenia dla lekarzy, farmaceutów i innych grup zawodowych ochrony zdrowia.

Dla pielęgniarek prowadzono w tym czasie kilka kursów doskonalących o różnej tematyce w zależności od potrzeby środowiska oraz kilka kursów kwalifikacyjnych. Były to szkolenia z następujących dziedzin: pielęgniarstwo środowiskowe, pielęgniarstwo anestezyjologiczne, kurs kwalifikacyjny dla pielęgniarek oddziałowych, pielęgniarek instrumentariuszek oraz pielęgniarstwie kadry kierowniczej. W omawianym okresie siedzibą Ośrodka był Szpital Zakaźny przy ulicy Smoluchowskiego, organizacyjnie Ośrodek przynależał jednak do Wojewódzkiego Szpitala Zespołowego.

Organizowaniem szkoleń dla pielęgniarek, położnych i innego personelu, ze średnim wykształceniem zajmowała się Sekcja Szkoleń Średniego Personelu Medycznego. Dzisiaj brzmi to archaicznie, ale pielęgniarki i położne należały wówczas do średniego personelu medycznego.

We wspomnianej sekcji pracowały dwie osoby oraz jedna w sekretariacie, ośrodek zatrudniał także jedną pracownicę do spraw administracyjno-gospodarczych. Kursy i szkolenia były finansowane z budżetu Wojewódzkiego Szpitala Zespołowego.

Ośrodek posiadał jedną salę wykładową mieszczącą 30 osób. Dla większych grup uczestników szkoleń były udostępniane sale Szpitala Zakaźnego przy ul. Smoluchowskiego i Wojewódzkiego Szpitala Ze-

spolonego przy ul. Nowe Ogrody. Ośrodek posiadał także zaplecze hotelowe, do dyspozycji szkolących się udostępniano cztery pokoje z zapleczem kuchennym.

Warto nadmienić, że w strukturze Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych funkcjonowała także sekcja szkoleń przeznaczona dla pracowników z wyższym wykształceniem, czyli dla lekarzy, farmaceutów, psychologów itp., wyżej wymienione zaplecze gospodarcze było przeznaczone dla wszystkich pracowników ochrony zdrowia, podnoszących kwalifikacje.

Wyposażenie dydaktyczne w owym czasie stanowiła tablica, kreda, podręczniki, materiały dydaktyczne oraz filmy udostępniane przez Centrum w Warszawie. Ośrodek posiadał również niewielki zbiór książek i podręczników, z których bardzo często korzystały osoby biorące udział w szkoleniach, a także wykładowcy.

Tematykę szkoleń na dany rok kalendarzowy zatwierdzała tak zwana Rada Programowa, w skład której wchodził: Dyrektor Wojewódzkiego Szpitala Zespołowego, Kierownik Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych, Kierownik Sekcji Kształcenia Średniego Personelu Medycznego, konsultanci wojewódzcy z różnych dziedzin klinicznych oraz Pielęgniarka Wojewódzka. Propozycje szkoleń zgłaszane były przez wojewódzkie instruktorki ds. pielęgniarstwa między innymi: pielęgniarstwa pediatrycznego, medycyny szkolnej, medycyny pracy, pielęgniarstwa położniczo-ginekologicznego, chorób płuc. Zakres tematyczny szkoleń proponowała Rada Programowa także Pielęgniarka Wojewódzka, członkowie Rady oraz pracownicy Ośrodka, sekcji kształcenia średniego personelu medycznego. Zatwierdzanie harmonogramu szkoleń odbywało się do końca czerwca każdego roku kalendarzowego. Wydawano biuletyn informacyjny zawierający ofertę szkoleń dla wszystkich pracowników ochrony zdrowia, który rozsyłano do wszystkich placówek — szpitali oraz przychodni w województwie. Od tego momentu był uruchamiany nabór na poszczególne, wymienione w informatorze szkolenia.

Zgłoszenia na kursy dla pielęgniarek i położnych były przesyłane przez kadrę kierowniczą, czyli przez pielęgniarki naczelne, przełożone przychodni, które to zajmowały się polityką typowania osób na poszczególne kursy w zależności od potrzeb danej placówki. W szkoleniach uczestniczyły pielęgniarki i położne oddelegowane przez jednostkę zatrudniającą. Rekrutacji nie podlegały pielęgniarki i położne, które nie były zatrudnione na etatach w państwowych jednostkach służby zdrowia, fakt ten spowodowany był brakiem prawnych uregulowań dotyczących finansowania szkolenia przez osoby prywatne. Na uwagę zasługuje także fakt, że jednostka delegująca pracownika na kurs pokrywała koszty dojazdu na zajęcia oraz udzielała urlopu szkoleniowego.

Organizacja i tematyka kursów kwalifikacyjnych oraz doskonalących dla pielęgniarek i położnych

Zazwyczaj w ciągu roku kalendarzowego organizowano na terenie Ośrodka 5–6 kursów kwalifikacyjnych, na przykład dwie edycje kursu dla pielęgniarek środowiskowych (nazwa obowiązująca ówczesnie), kurs kwalifikacyjny dla pielęgniarek instrumentariuszek, pielęgniarek anestezyjologicznych, oddziałowych oraz kurs dla kadry kierowniczej.

Kursy kwalifikacyjne realizowano także na zewnątrz, w dużych jednostkach ochrony zdrowia. Były to kursy z następujących dziedzin: kurs kwalifikacyjny medycyny pracy, dla położnych rodzinnych, medycyny szkolnej. W takich edycjach kursów angażowano do współpracy pielęgniarki naczelne, wojewódzkie instruktorki ds. pielęgniarstwa, które zazwyczaj pełniły funkcję kierowników kursów. Tego typu szkolenia cieszyły się zainteresowaniem zarówno pracodawców, jak i ich uczestników z uwagi na fakt, że kursy kwalifikacyjne trwały 12–16 tygodni, co powodowało możliwość uniknięcia długotrwałego oddelegowania oraz pokrywania kosztów przejazdów na zajęcia.

Kursy kwalifikacyjne kończyły się egzaminem ustnym, składanym przed Komisją powoływaną przez Kierownika Ośrodka, w skład której wchodził: kierownik kursu, przedstawiciel Ośrodka, Pielęgniarka Wojewódzka oraz wybrani wykładowcy (zazwyczaj z wiodącej dla kursu dziedziny). Na egzamin końcowy składał się także egzamin praktyczny (realizowany w placówkach ochrony zdrowia o profilu pokrewnym z dziedziną kursu) oraz złożenie pracy specjalizacyjnej, dotyczącej zazwyczaj zagadnienia klinicznego, związanego z obszarem szkolenia.

Oprócz kursów kwalifikacyjnych organizowano w ciągu roku kalendarzowego około 40 kursów doskonalących. Były to szkolenia o krótszym wymiarze czasowym, na wybrane tematy, takie jak resuscytacja krążeniowo-oddechowa czy krwiodawstwo. Często realizowano je cyklicznie, na przykład raz w miesiącu czy raz w tygodniu, zazwyczaj dla większych grup. Często wykorzystywano salę wykładową w Szpitalu Zakaźnym przy ul. Smoluchowskiego.

Programy kursów kwalifikacyjnych, jak również kursów doskonalących były opracowywane i zatwierdzane przez Centrum Doskonalenia Średnich Kadr Medycznych w Warszawie. Kursy kwalifikacyjne musiały być realizowane według tych programów, natomiast programy kursów doskonalących często były opracowywane bądź modyfikowane przez pielęgniarki naczelne, wojewódzkie instruktorki ds. pielęgniarstwa oraz przez naszych konsultantów wojewódzkich. Centrum Doskonalenia Średnich Kadr Medycznych w Warszawie organizowało co roku spotkania z kierownikami

Tabela 1. Liczba pielęgniarek i położnych uczestniczących w szkoleniach w latach 1980–1989

Table 1. The number of nurses and midwives taking part in training courses in years 1980–1989

Rok	Pielęgniarki i położne uczestniczące w szkoleniach
1980	2456
1981	843
1982	687
1983	728
1984	605
1985	766
1986	884
1987	847
1988	933
1989	914

Źródło: Archiwum Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku

sekcji szkolenia średnich kadr medycznych z całego kraju w celu wymiany doświadczeń oraz dyskusji dotyczącej programów kształcenia. Na uwagę zasługuje fakt, że Ośrodek w Gdańsku należał do bardzo aktywnych w zakresie liczby i poziomu szkoleń organizowanych w Polsce.

Kadrę wykładowców dla potrzeb omawianych szkoleń stanowiły osoby pracujące w Akademii Medycznej w Gdańsku, Wojewódzkim Szpitalu Zespolonym i innych dużych, specjalistycznych jednostkach ochrony zdrowia. W większości byli to lekarze, ale również pielęgniarki. Zagadnienia z dziedziny psychologii, socjologii, pedagogiki prowadzili wykładowcy z Uniwersytetu Gdańskiego. Kadrę wykładowców wspierali także nauczyciele zawodu z działających wówczas szkół medycznych. Zajęcia praktyczne odbywały się w placówkach wytypowanych przez kierowników klinik i przełożone pod okiem doświadczonych pielęgniarek i położnych.

W 1980 roku w szkoleniach dla pielęgniarek i położnych wzięło udział 1483 pielęgniarki i 973 położne. W latach 1981–1982 nastąpił spadek uczestników w szkoleniach tych grup zawodowych, w sumie w różnych typach szkoleń wzięły udział 843 osoby. Było to związane z sytuacją polityczną w kraju, pomimo wprowadzenia stanu wojennego szkolenia realizowano nadal. W tabeli 1 zawarto zastawnie liczbowe uczestników szkoleń w latach 1980–1989.

Znaczny wzrost liczebności absolwentów specjalizacji, kursów kwalifikacyjnych oraz doskonalących

Tabela 2. Liczba pielęgniarek i położnych uczestniczących w szkoleniach w latach 1990–2000**Table 2.** The number of nurses and midwives taking part in training courses in years 1990–2000

Rok	Pielęgniarki	Położne	Razem
1990	1263	-	1263
1991	1277	124	1401
1992	1126	75	1201
1993	949	360	1309
1994	1995	369	2364
1995	2366	195	2561
1996	2661	154	2815
1997	2630	130	2760
1998	2767	196	2963
1999	638	247	885
2000	79	1	80

Źródło: Archiwum Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku.

nastąpił w latach 1990–1998. W tabeli 2 przedstawiono zestawienie liczbowe uczestników wyżej wymienionych szkoleń z podziałem na pielęgniarki i położne.

Od 1993 roku do współorganizowania, a przede wszystkim finansowania szkoleń włączył się samorząd pielęgniarek i położnych. Miało to duże znaczenie, ponieważ budżet Wojewódzkiego Szpitala Zespolonego w części przeznaczony na szkolenia bardzo się zmniejszył. W szkoleniach finansowanych przez Okręgową Izbę Pielęgniarek i Położnych (OIPiP) w Gdańsku, a organizowanych przez Ośrodek w 1998 roku wzięło udział ponad 900 osób.

W 1999 roku z funduszy OIPiP w Gdańsku odbyło się wiele kursów kwalifikacyjnych dla pielęgniarek oddziałowych oraz doskonalących z zakresu podawania krwi, ratownictwa medycznego. Dla położnych były to kursy „Szkoła rodzenia”.

Kursy dla pielęgniarek oddziałowych odbywały się na terenie dużych szpitali, zajęcia realizowano w soboty i niedziele, co znacznie ułatwiło chętnym uczestnikom udział w szkoleniach.

W latach 1995–1998 w związku z intensywnym rozwojem medycyny rodzinnej, będącej najbardziej różnorodną specjalizacją lekarską, łączącą w sobie wiedzę z zakresu chorób wewnętrznych, pediatrii, ginekologii i położnictwa, chirurgii, psychiatrii, dermatologii, laryngologii, neurologii, nastąpiła pilna potrzeba przeszkolenia pielęgniarek w dziedzinie pielęgniarstwa środowiskowo-rodzinnego. W wyżej

wymienionym okresie kurs kwalifikacyjny ukończyło 356 osób.

Szkolenie specjalizacyjne

W 1991 roku zakończyło się pierwsze szkolenie specjalizacyjne dla pielęgniarek w zakresie pielęgniarstwa anestezyjologicznego i intensywnej terapii. Uczestniczyło w nim 8 pielęgniarek.

Możliwość prowadzenia specjalizacji było milowym krokiem w zakresie kształcenia podyplomowego pielęgniarek i położnych. W wyniku 2-letniego szkolenia zakończonego egzaminem pielęgniarki uzyskiwały tytuł specjalistki w danej dziedzinie pielęgniarstwa, tytuł ten do dnia dzisiejszego jest uznawany za najwyższy wymiar „wtajemniczenia zawodowego”.

W latach 1991–2002 w Ośrodku prowadzono specjalizacje w następujących dziedzinach:

- pielęgniarstwo anestezyjologiczne i w intensywnej opiece medycznej,
- pielęgniarstwo zachowawcze,
- pielęgniarstwo chirurgiczne,
- pielęgniarstwo pediatryczne,
- pielęgniarstwo psychiatryczne,
- organizacja i zarządzanie,
- pielęgniarstwo w opiece przed i okołoporodowej,
- pielęgniarstwo położniczo-ginekologiczne.

Z uwagi na fakt, że nie we wszystkich województwach prowadzono specjalizacje (jednym z wymogów było dobre zaplecze kliniczne stanowiące bazę do zajęć praktycznych), w szkoleniu na terenie województwa pomorskiego brały udział pielęgniarki z Olsztyna, Elbląga i Słupska. W tabeli 3 przedstawiono zestawienie liczbowe pielęgniarek i położnych, które w latach 1991–2002 uzyskały tytuł pielęgniarki specjalistki [9].

Obecnie obowiązujące przepisy prawne dają możliwość prowadzenia kształcenia podyplomowego dla pielęgniarek i położnych przez różne podmioty, co znacząco zwiększa dostępność różnych form kształcenia ustawicznego.

Podziękowanie

Składamy podziękowanie Pani mgr Grażynie Kieszkowskiej, wieloletniej kierownicze Sekcji Kształcenia Średniego Personelu Medycznego, Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych w Gdańsku za udostępnienie materiałów archiwalnych, stanowiących cenne źródło wykorzystane w niniejszym opracowaniu.

Piśmiennictwo

1. Bobrowski F. Słownik łacińsko-polski przez X. Floriana Bobrowskiego ułożony z dodaniem wyrazów medycznych, używanych, T. 2, Wilno, wydanie Józefa Zawadzkiego 1844: 812.

2. Okoń W. Słownik Pedagogiczny. PWN, Warszawa 1984: 149.
3. Symela K. Zasady wdrażania i oceny modułowych programów szkoleniowych dorosłych. MIPS, Warszawa 1997.
4. Pilch T. (red.). Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. T. 2. Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003: 983.
5. Kowal A., Gaweł G. Planowanie własnego rozwoju zawodowego. W: Ksykiewicz D. (red.). Podstawy Organizacji Pracy Pielęgniarskiej. Wydawnictwo Czelej, Lublin 2004: 149–160.
6. Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. *O zawodach pielęgniarstwa i położnej*, Dz. U. z 2011 r. Nr 174, poz. 1039.
7. Wolska-Lipiec K. Polskie Towarzystwo Pielęgniarskie na tle historycznym. *Probl. Pielęg.* 2007; 15 (2–3): 79–85.
8. Dobrowolska B. Materiały Historyczne Pielęgniarstwa Polskiego, przyczynek do dziejów pielęgniarstwa polskiego XX wieku. Oficyna Wydawnicza MA, Łódź 2013: 136–137.
9. Materiały archiwalne Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Medycznych w Gdańsku.